

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR – 10000 ZAGREB
arendic@amz.hr

CRVENOFIGURALNI RITON OBLIKA GLAVE OVNA IZ ZBIRKE GRČKIH VAZA ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

UDK 904 : 738.8 37 "5/4"
Izvorni znanstveni rad

U zagrebačkom Arheološkome muzeju pohranjena je zbirka od više od 1500 grčkih vaza koje su većinom otkupljene iz dva izvora, zbirke grofa Lavalu Nugenta koja je prethodno bila pohranjena u njegovu utvrđenom gradu na riječkom Trsatu te zbirke obitelji Radovan iz Zagreba. Dio te građe u pojedinim tematskim cjelinama objavljivan je u različitim prigodama, ali je zanimljivo da je u dosadašnjim objavama izostao zanimljiv primjerak fragmentarnog crvenofiguralnog ritona koji je iz Nugentove zbirke, a potječe iz južne Italije. Premda je često bio izlagan, a nalazi se i u aktualnom stalnom izložbenom postavu grčkih vaza, nitko ga nije temeljito analizirao i obradio, a samo usputno u dva se navrata na njega kratko osvrnuo Herbert Hoffmann, svrstavši ga u skupinu »savinutih« (»zakrivljenih«) ritona, odnosno ritona s glavom i uspravljenim peharom: on ga je usporedio sa znatno bolje očuvanim ritonom iz Salerna, smatrajući da su oba koristila isti kalup. Zagrebački riton u osnovi je dvobojan: djelomice je premazan crnim firnisom, dok su preostali dijelovi u boji okera. Glava ovna sadrži plastično oblikovane karakteristične detalje, dok je vanjska površina pehara oslikana figuralnim i ornamentalnim motivima, likom mladića u orijentalnoj obući i odjeći (usko pripijene šarene hlače i plašt) te ženskim likom (Nike?) kojemu haljina seže do tla, a na nekoliko mjesta pojavljuju se i geometrizirani i vrlo stilizirani florealni dekorativni motivi. Figuralni sadržaj s navedenim likovima zbog fragmentarnosti je teško pouzdano determinirati. Važno je, također, naglasiti da riton nema probušeno dno. Prihvatljivim se čini datiranje ritona u vrijeme koje su prethodno predožili K. Schefold i H. Hoffmann, rano 4., a možda i kasno 5. st. pr. Kr.

Ključne riječi: crvenofiguralni riton s glavom ovna, orijentalna odjeća, zbirka Nugent.

Key words: red-figured rhyton in the form of a ram's head, oriental dress, Nugent Collection.

Zagrebački Arheološki muzej posjeduje bogatu kolekciju s više od 1500 primjeraka grčkih vaza. Brojem prednjače vaze iz zbirke grofa Lavalu Nugenta od Westmeatha koje su 1894. god. bile otkupljene od njegovih nasljednika, a dotada su bile pohranjene u nekadašnjem frankopanskom utvrđenom gradu na riječkom Trsatu. Manja količina grčkih vaza u Muzej je pristigla i nakon 2. svjetskog rata, poglavito zahvaljujući otkupu zbirke koja je prethodno, do 1957. god., bila u vlasništvu obitelji Radovan iz Zagreba. Vaze iz Nugentove zbirke najvećim su dijelom južnoitalskog

podrijetla, dok se za preostali dio zbirke, a poglavito za primjerke iz nekadašnje zbirke Radovan, pretpostavlja da su pretežito grčkog podrijetla te da su proizvod atičkih, beotskih i korintskih radionica. U nekoliko navrata različite skupine vaza objavljivane su u svescima muzejskoga godišnjaka, Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu: u tri uzastopno tiskana sveska bili su objavljeni odabrani primjerci crvenofiguralnih (DAMEVSKI 1971: 75–96, T. I–XVI; 1972–1973: 239–251, T. XVII–XXVI; 1974: 83–118, T. XXVII–LVIII), zatim i crnofiguralnih vaza (VIKIĆ – DAMEVSKI 1979–1980: 203–231, T. I–XIX), a naposljetku su publicirane i apulske vaze Gnathia stila (DAMEVSKI 1976). Naknadno su, u 1. svesku serije koju je Muzej tada pokrenuo s naslovom Katalozi Arheološkog muzeja u Zagrebu, zajedno tiskani navedeni radovi prethodno objavljeni u svescima V, VI–VII i VIII muzejskoga godišnjaka (VIKIĆ – DAMEVSKI 1982: 97–131, T. I–XVI). Nadalje, odabrani primjerci vaza namijenjeni stalnom izložbenom postavu u dva su navrata objavljeni u prigodnoj publikaciji pripremljenoj u povodu izložbe održane tijekom ljetnih mjeseci 2009. god. u Splitu, a potom je u povodu otvorenja novog muzejskog izložbenog postava tiskano i drugo, djelomice dopunjeno izdanje, dakako s novim predgovorom (KUŠAN ŠPALJ – RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2009). Zasebno su, također, objavljeni i helenistički gutusi (NEMETH-EHRLICH 1983–1984: 75–89, T. 1–6), a povremeno, najčešće u pojedinim izložbenim katalozima, pojavljuju se i druge manje skupine ili pojedinačni primjerci vaza. Naposljetku je 2008. god. objavljen 1. hrvatski svezak ugledne međunarodne serije *Corpus Vasorum Antiquorum*, u kojemu je, u skladu s važećim kriterijima za navedenu seriju, obrađeno 100 odabranih primjeraka iz muzejske zbirke (Zagreb, Musée Archéologique – Vases grecs et italiotes). Osim navedenog sveska na francuskom jeziku tiskano je i dvojezično izdanje (na hrvatskom i francuskom jeziku), ali s novim uvodnim tekstom: riječ je o 3. svesku muzejske serije Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu (*Musei Archaeologici Zagrabiensis Catalogi et Monographiae*) koji je tiskan za 2006. god. (VIKIĆ-BELANČIĆ – DAMEVSKI – KARDIANOU-MICHEL 2008; 2008 (2006)).

Začuđuje, međutim, što se nigdje u tim muzejskim izdanjima ne pojavljuje, a nije ni usputno spomenut, zanimljiv primjerak crvenofiguralnog ritona. Osim što su razmjerno rijetki takvi su ritoni i vizualno atraktivni pa na njih nailazimo u mnogim izložbenim postavima grčkih vaza. To je ujedno i razlog što je riton uvršten i u sadašnji muzejski izložbeni postav, a tako je bilo i u ranijim stalnim izložbama grčkih vaza. Umjesno je stoga zapitati se što bi mogao biti razlog izostanka ritona u prethodno spominjanim radovima. Iznimkom bismo donekle mogli smatrati kratki osvrt o zagrebačkom ritonu što ga je objavio Herbert Hoffmann u prilogu o atičkim crvenofiguralnim ritonima, ali podatci koje on iznosi ipak su odviše šturi, a k tomu nisu popraćeni niti odgovarajućom ilustracijom (HOFFMANN 1962: 41, br. 105). Zagrebački riton usputno se spominje i u bilješci istog autora u njegovu radu posvećenom perzijskom podrijetlu atičkih ritona (HOFFMANN 1961: 22, bilj. 15). Teško je dokučiti stvarne razloge zbog kojih riton nije ranije privukao pozornost stručno-znanstvene javnosti, a jedino uvjerljivo objašnjenje moglo bi biti njegova fragmentarnost.

Za zagrebački riton nedavno je pokazala zainteresiranost Margaret Miller sa Sveučilišta u Sidneyu. Pripremajući knjigu o prikazima Perzijanaca u grčkoj umjetnosti, poglavito o njihovim likovima koji se pojavljuju na atičkim crvenofiguralnim vazama, nije propustila podsjetiti na primjerak crvenofiguralnog ritona iz zagrebačkog Arheološkog muzeja, zatraživši njegove fotografije te provjeravanje podataka koji su izneseni u Hoffmannovim člancima.¹ Upravo me njezina inicijativa potaknula na pisanje ovog kratkog osvrta na taj, u zagrebačkoj zbirci, jedinstveni primjerak

¹ Koristim prigodu iskreno zahvaliti Margaret C. Miller na savjetima te drugim oblicima pomoći pruženim prigodom pisanja ovog kratkog priloga, osobito u odnosu na literaturu koja mi je najvećim dijelom nedostajala. Na

sličan način zahvalnost dugujem i Susanne Ebbinghaus, kustosici kolekcije u Harvard Art Museum u Cambridgeu na dodatnim pojašnjenjima u vezi s pojedinim detaljima o kojima je njezino mišljenje bilo korisno i osobito važno.

ritona, u namjeri da se na taj način olakšaju daljnja istraživanja i analize najavljene i knjigom što ju priprema prethodno spominjana autorica.

U ovoj prigodi čini mi se nužnim istaknuti činjenicu da grčkih ritona nije bilo prije sedamdesetih godina 5. st. pr. Kr., ali se nakon Perzijskih (Medijskih) ratova, poglavito nakon 2. rata s nadmoćnom perzijskom vojskom, iza 480. god. pr. Kr, odnosno nakon pobjede Grka u bitci kod Plateje 479. god. pr. Kr., ritoni u Grčkoj iznenadno pojavljuju u velikom broju i u različitim oblicima, potvrđujući vezu između perzijskih i grčkih ritona. Ideju o oblikovanju ritona Grci su, naime, očigledno naslijedili preuzevši ju od perzijskih ritona te pridodavši tijelu ritona dršku i postolje koje su Grci preuzeli s antičkog kantara (*kantharos*) (HOFFMANN 1961: 21).² Iz navedenoga bismo trebali zaključiti da njihovi prototipovi nisu poznati u ranijoj grčkoj umjetnosti, za razliku od Bliskog istoka, a poglavito Perzije gdje su često bili u uporabi (HOFFMANN 1961: 21). Utjecaj Perzijskih ratova u navedenom kontekstu naglasila je i S. Ebbinghaus, autorica koja se intenzivno i temeljito bavi problematikom ritona, smatrajući da taj utjecaj ne treba predimenzionirati jer je ipak riječ samo o jednom poglavlju u dugačkoj povijesti grčkih veza s Bliskim istokom (EBBINGHAUS 2008: 147). I ona je zapazila da su oblici i ikonografija ranih primjeraka grčkih ritona bliski njihovim istočnim prototipovima (EBBINGHAUS 2008: 148), odnosno da su orijentalne teme odabrane ne samo u oblicima glava ljudi i životinja, nego i u crvenofiguralnom ukrasu koji se, primjerice, na ritonu s glavom ovna iz Salerna očituje u pojavljivanju lika kralja koji sjedi na prijestolju dok ga rogom za piće poslužuje Nike, a odjeven je u karakterističnu orijentalnu odjeću (EBBINGHAUS 2008: 156). Osim što je istaknula da su od likova životinja najčešće zastupljeni ovan i lav podsjetila je da se uspravljenim peharima s njihovim glavama tijekom 7. st. pr. Kr. pridružuju i njihove zakrivljene, odnosno »savinute« verzije. Za njih ističe da su inspirirane rogovima za piće te da od 6. st. pr. Kr. postaju ritonima. Promjene koje tada nastaju očituju se u činjenici što se osnovni koncept posude s figuralnim motivom prikazuje s glavom ovna u njezinom donjem dijelu pa njegova glava služi kao oslonac: u sljedećoj fazi čaši (peharu) pridodaju se postolje i ručka (EBBINGHAUS 2008: 148). Prema njezinu mišljenju veliki broj figuralnih kreacija antičkih keramičara nadahnut je stranim modelima, ali su oni reinterpetirani te preoblikovani u skladu s grčkim potrebama i tradicijama (EBBINGHAUS 2008: 146). Također je uočeno da se ubrzo iza 480. god., nakon poraza perzijske vojske, pojavljuju tri različita tipa ritona i svi deriviraju od perzijskih prototipova: prvi tip Hoffmann je nazvao »zakrivljenim«, odnosno »savinutim« (*bent rhyta*), drugi bi, prema njegovoj tipološkoj klasifikaciji, trebali biti ritoni u obliku roga (*horn rhyta*), dok bi se posljednji tip trebao odnositi na pehare (kupe) u obliku životinjske glave (*animal head cups*) (HOFFMANN 1961: 21). Tip savinutih (zakrivljenih) ritona moguće je pratiti još od 5. st. pr. Kr., a do četvrtog desetljeća 4. st. pr. Kr. na njemu se ne zapažaju znatnije promjene (HOFFMANN 1961: 21). Zagrebački primjerak ritona Hoffmann je svrstao u prvu skupinu, među ritone savinutog tipa, smatrajući ga replikom ritona iz Salerna koji se nalazi u tamošnjem Museo Civico (HOFFMANN 1961: 21).³ Prema njegovim navodima na oštećenu repliku ritona iz Salerna koja je pohranjena u zagrebačkom Arheološkom muzeju pozornost mu je skrenuo profesor na Sveučilištu u Sidneyu A. Cambitoglou koji je boravio u Zagrebu i imao ga je prigodu osobno vidjeti. Prenoseći njegova prilično davna sjećanja Hoffmann navodi da se na zagrebačkom ritonu nalazi prikaz »mladića u orijentalnoj odjeći i žene (sačuvani su

2 Perzijski primjerci nemaju, naime, postolja pa stoga nisu mogli biti odlagani na nikakvu podlogu već su, po svemu sudeći, prenošeni od ruke do ruke, sve dok tekućine ne bi nestalo. To pokazuje da su takvi recipijenti primarno služili kao posude za piće: kod grčkih ritona dominantan je, međutim, bio prikaz glave. Prethodno opisani oblik Grcima nije bio prihvatljiv, već su ga odgovarajućim doradama i preoblikovanjima prilagodili obliku i funkciji ritona.

3 Najraniji grčki primjerak ritona takvog tipa je antički riton s ovnom glavom koji se čuva u Berlinu, a uz bok mu je i oštećeni primjerak iz Napulja: skulpturalni stil ovne glave i oblik pehara (čaše) i postolja kojemu je oblik preuzet od postolja kantara (*kantharos*) Hoffmannu je bio povod za njihovo rano datiranje, po svemu sudeći prvu četvrtinu 5. st. pr. Kr.

samo njihovi donji dijelovi)«. Sukladno opisanom prikazu Hoffmann je zagrebački riton klasificirao u Beazleyevu skupinu W (usp. BEAZLEY 1963: ARV, 908 i d.; HOFFMANN 1961: 22, bilj. 15). U istoj bilješci navodi, također, da ga je K. Schefold pismeno obavijestio da su prema njegovu mišljenju oba primjerka – ritoni iz Salerna i Zagreba – iz ranog 4. st. pr. Kr. (HOFFMANN 1961: 22, bilj. 15). Čini se da je takvog mišljenja i Hoffmann koji je ujedno zaključio da glava ovna na ritonu iz Salerna posjeduje ljupkost i eleganciju koji su karakteristični za perzijske prototipove, argumentirajući takva razmišljanja činjenicom o fino izbalansiranoj nagnutosti pehara: glava u odnosu na čašu (pehar) postavljena je pod pravim kutom, što prema Hoffmannovu mišljenju odudara od sličnih ranijih antičkih proizvoda iz 5. st. pr. Kr. Pretpostavku je potkrijepio i razmjerno malenom ušicom drške i konveksnim oblikom postolja koje na taj način poboljšava stabilnost te postaje sigurnijim osloncem glavi i peharu od podnožja nasljeđenih od ranijih grčkih kantara (*kantharos*) (HOFFMANN 1961: 22, bilj. 15).

U radu o antičkim figuralnim ritonima, u poglavlju posvećenom »perzijskoj vrsti«, odnosno ritonima na stalku s ovnovom glavom, nakon opisanog primjerka iz Salerna, za koji navodi da je iz tamošnjeg Pokrajinskog muzeja (Museo Provinciale) te da potječe iz nalazišta Monte Pruno nedaleko od mjesta Roscigno, Hoffmann pod brojem 105 (5.) donosi i kratki opis ritona iz zagrebačkog Arheološkoga muzeja, spominjući prikaz mladića u orijentalnoj odjeći i jednog ženskog lika, a za oba ističe da su sačuvani samo u donjim dijelovima. Nije propustio upozoriti i na prikaze palmeta, a također je napomenuo da je završetak ritona probušen. Naposljetku je ponovio podatak o pripadnosti ritona Beazleyevoj skupini klasa W, navevši da ritonu nedostaje postolja te da je restauriran, ali nije nanovo bojan (HOFFMANN 1962: 41). Prema njegovu mišljenju zagrebački riton iz istog je kalupa iz kojega je i primjerak iz Napulja, kao i dva primjerka iz Ruva te prethodno opisani primjerak iz Salerna (HOFFMANN 1962: 41, br. 1–4 (101–104)). To bi, grosso-modo, trebalo biti sve što je u stručnoj literaturi moguće saznati o zagrebačkom crvenofiguralnom ritonu.

Crvenofiguralni riton iz zagrebačkog Arheološkoga muzeja (sl. 1–6) u muzejskoj Inventarnoj knjizi grčkih vaza zaveden je pod brojem 1025. Među zabilježenim podacima na str. 62 je navedeno da se riton nalazio u zbirci Lavala Nugenta te da je zajedno s preostalim dijelom zbirke za Muzej bio kupljen 1894. god. Također je navedeno da je iz južne Italije te da su mu dimenzije sljedeće: vis. 17,5 cm, duž. 17,7 cm, šir. grla 6,2 cm. U opisu je istaknuto da je oblika glave ovna, zatim da mu je drška široka i sa širokim žlijebom i da ima oblik petlje, a još je zabilježeno da je crno firmisan, odnosno oslikan crvenom i crnom bojom. Naposljetku je navedeno da mu je grlo (čaša) oštećeno i napuklo.

Provjeravanjem dimenzija zagrebačkog ritona ustanovljeno je da se donekle razlikuju od zabilježenih u muzejskoj Inventarnoj knjizi. Utvrđeno je, naime, da ukupna sačuvana visina, bez konveksnog dijela podnožja koje u cijelosti nedostaje, iznosi 11,7 cm, zatim da je riton zajedno s drškom dugačak 18,4 cm (bez drške 14,2 cm), dok promjer otvora varira od 6,2 do 6,5 cm (u unutrašnjosti oko 5,6 cm). Autopsijom je, također, utvrđeno da nije riječ o tipu ritona s probušenim završetkom, o čemu je bilo stanovitih dvojbi, osobito u odnosu na njegovu moguću funkciju. To bi trebalo značiti da je služio kao pehar te da tekućina nije kroz njega protjecala već se u njemu zadržavala.⁴ Potrebno je, također, naglasiti da sadašnji oblik duguje strpljivom radu restauratora, budući da je riton slijepljen od nekoliko ulomaka. Potrebno je u ovoj prigodi ponoviti da osim podnožja koje je, sudeći prema analognom primjerku iz Salerna, bilo oblog i konveksnog oblika, nedo-

4 Prema sugestijama što mi ih je tijekom višekratnih pismenih kontakata prosljedila M. Miller bušenje ritona trebao bi biti perzijski utjecaj koji se proširio na Zapad: čini se da je najranija potvrda probušenih antičkih ritona

djelo poznatog majstora Sodatesa. O tomu ima različitih tumačenja, ali to nije problem koji bismo trebali detaljnije razmatrati u vezi sa zagrebačkim ritonom.

staje i gornji dio pehara (čšaše) koji je bio zvonolika oblika, širi u gornjem, a uži u donjem dijelu. Prema slobodnim procjenama, također temeljenim na ritonu iz Salerna, nedostaje približno polovica gornjeg dijela pehara, uključujući i rub koji je bio izokrenut prema van. Poput drugih sličnih ritona i na zagrebačkom je primjerku dominantna glava ovna koja se nalazi u vodoravnom položaju i na kojoj su vrlo plastično i u kontrastiranju boja jasno profilirani karakteristični detalji – tamne uši u potpunom okruženju okera i obrnuto, oči svijetle oker boje s tamnim okruženjem, svijetli rogovi spiralno ovijeni oko ušiju, kao i široka usta te nos s obilježnim nozdrvama. Glava je, prema tomu, dvobojna: prednji dio njuške je crno firnisiran i precizno je razgraničen od stražnjega dijela koji oponaša krzno, odnosno kratke kovrče ovnova runa u boji svijetlog okera. Sprijeda, a djelomice i sa strana, priželjkivani dojam kovrčavosti krzna naglašen je plastično oblikovanim točkastim ispupčenjima. Osim glave sačuvan je i vrat koji je ujedno vrat čitavog ritona i na donjoj je strani okomito usmjeren prema postolju koje nije sačuvano: i on je premazan crnim firnisom, a to se djelomice odnosi i na okomito apliciranu plosnatu dršku s izdignutim rubovima na stražnjoj strani recipijenta. Između glave i nadgrađa, uspravljenog pehara, razgraničenje je označeno sa dvije vodoravne usporodne linije. Unatoč površinskim oštećenjima i samo djelomice očuvanom osliku ipak je moguće razabrati motiv na površini pehara (čšaše): na crnoj pozadini u boji crvenkastog okera sprijeda su prikazana dva lika. S lijeve strane, okrenut prema liku koji mu je stajao nasuprot, očuvan je donji dio lika mladića prikazanog u orijentalnoj obući i odjeći, sa šarenim hlačama usko pripijenim uz obje noge. Sačuvan je i donji dio njegova plašta kojim je, po svemu sudeći, bio zaogrnut a koji mu je sezao približno do visine bedara, odnosno do iznad koljena. S mladićeve lijeve strane, bliže sredini pehara, naziru se donji dijelovi okomito naborane draperije (?) koja je, čini se, sezala do tla. Uspoređujući sličan lik na ritonu iz Salerna zapaziti ćemo među njima stanovite razlike: lik mladića iz Salerna koji je cjelovito očuvan nema, primjerice, opisanoga detalja s dugačkom draperijom. U desnoj ruci on drži rastvorenu lepezu, za koju je moguće pretpostaviti da se nalazila i u ruci mladića prikazanog na površini pehara zagrebačkog ritona. Razlika se ogleda i u činjenici što je lik mladića na ritonu iz Salerna prikazan na suprotnoj desnoj strani pehara. Osim toga na peharu zagrebačkog ritona prikazan je još samo jedan lik, žena u dugačkoj haljini koja joj seže do poda, a prema položaju koji je zauzela čini se da je bila okrenuta prema liku na suprotnoj strani. Na ritonu iz Salerna s kojim se, ne bez razloga, moguće uspoređivati na peharu su prikazana tri lika: s desne strane je prethodno opisivani lik mladića u orijentalnoj odjeći i s uzdignutom lepezom u desnoj ruci te koso spuštenom lijevom rukom. U sredini je, njemu leđima okrenut, prikaz orijentalnog (perzijskog?) kralja na prijestolju. Kralj je okrenut prema još jednoj osobi, liku prikazanom na suprotnoj, lijevoj strani pehara, krilatoj Niki koja u desnoj ruci drži nagnuti kantar (*kantharos*) iz kojega se izlijeva tekućina, dok u lijevoj drži rog nudeći ga kralju koji ga, čini se, želi prihvatiti. Prizor na peharima iz Salerna i Zagreba nije, dakle, istovjetan, ali su sličnosti među njima ipak uočljive. Umjesto dviju lepezastih palmeta omeđenih kružnicom na stražnjoj strani pehara iz Salerna, na zagrebačkom ritonu na istim pozicijama na peharu je moguće prepoznati geometrizirani florealni motiv sa stiliziranim viticama ili vrlo stiliziranu palmetu. Unatoč velikim površinskim oštećenjima vidljivo je da se sličan motiv na zagrebačkom ritonu nalazio ispod i s obje strane drške, dok je na ritonu iz Salerna na tim mjestima ponovljen motiv palmete prikazan i u gornjem dijelu pehara (čšaše).

Naposljetku bih u zaključku želio istaknuti da je figuralni sadržaj oslikan na peharu zagrebačkog ritona teško pouzdano determinirati, poglavito zbog njegove fragmentarnosti. Činjenica je, međutim, da se pojavljuje lik koji posve sigurno pripada orijentalnom svijetu, što vjerojatno pokazuje povezanost s perzijskim izvorištima iz kojih su takvi ritoni potekli. Hoffmann je, također, upozorio na karakterističan ukras »Perzijske klase« ritona s likovima prikazanim među ušima životinje (ovna), flankiranim s obje strane palmetama: takvi atički ritoni izravno su povezani s apulskim ritonima iz 4. st. pr. Kr. On također smatra da su brojni takvi ritoni stizali u Apuliju, a tamošnji su majstori radili replike uvezenih atičkih izvornika (HOFFMANN 1962: 44). Kalupi su cirkulirali

desetljećima, a novi su izrađivani po uzoru na stare (HOFFMANN 1962: 48). Kad je riječ o datiranju prihvatljivim mi se, stoga, čini razdoblje ranog 4. st. pr. Kr., što je sugerirao K. Schefold (HOFFMANN 1961: 22, bilj. 15), a možda i kraj 5. st. pr. Kr. što je kao moguću alternativu za takav tip ritona u nekoliko navrata navodio H. Hoffmann (HOFFMANN 1962: 43).

LITERATURA

BEAZLEY 1963 – BEAZLEY, J. D. *Attic Red-figure Vase Painters* (ARV), Oxford 1963.

DAMEVSKI, V.

- 1971. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Summary: Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. I. dio. VAMZ, 3. ser., 5/1971: 75–96, T. I–XVI.
- 1972–1973. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Summary: Red-figured Vases from the Apulian workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. II. dio, VAMZ, 3. ser. sv. 6–7/1972–1973: 239–251, T. XVII–XXVI.
- 1974. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Summary: Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. III. dio, VAMZ, 3. ser., 8/1974: 83–118, T. XXVII–LVIII.
- 1976. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu. *Katalozi Arheološkog muzeja u Zagrebu*, sv. 1 (VAMZ, sv. 5, 6–7, 8).

EBBINGHAUS 2008 – EBBINGHAUS, S. *Of Rams, Women, and Orientals: A Brief History of Attic Plastic Vases. Papers on Special Techniques in Athenian Vases*. ed. K. LAPATIN. *Proceedings of a symposium held in connection with the exhibition The Colors of Clay: Special Techniques in Athenian Vases, at the Getty Villa, June 15–17, 2006*. Los Angeles, 2008: 145–160.

HOFFMANN 1961 – HOFFMANN, H. The Persian Origin of Attic Rhyta. *Antike Kuns*, 4. Basel, 1961: 21–26, Pl. 8–12.

HOFFMANN 1962 – HOFFMANN, H. Attic red-figured Rhyta. s.v. Chapter IV: Rhyta of the Late Fifth Century – The Persian Class. Mainz, 1962: 41–52, Pl. XVII–XXII.

KUŠAN ŠPALJ – RENDIĆ-MIOČEVIĆ 2009 – KUŠAN ŠPALJ, D. – A. RENDIĆ-MIOČEVIĆ. *Najljepše grčke vaze iz riznice Arheološkog muzeja u Zagrebu. The most beautiful Greek vases from the treasury of the Archaeological Museum in Zagreb*. Zagreb, 2009.

NEMETH-EHRLICH 1983–1984 – NEMETH-EHRLICH, D. Helenistički gutusi iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. Zusammenfassung: Hellenistische Gutti aus der Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb. VAMZ, 3. ser., 16–17/1983–1984: 75–89, T. 1–6.

VIKIĆ – DAMEVSKI 1982 – VIKIĆ, B. – V. DAMEVSKI. Apulske vaze Gnathia stila u Arheološkom muzeju u Zagreb. Summary: Apulian Vases of the Gnathia Style at the Archaeological Museum in Zagreb. VAMZ, 3. ser., 15/1982: 97–131, T. I–XVI.

VIKIĆ-BELANČIĆ – DAMEVSKI – KARDIANOU-MICHEL 2008 – VIKIĆ-BELANČIĆ, B. – V. DAMEVSKI (avec la contribution d’A. KARDIANOU-MICHEL). Vases Grecques et Italiotes, Croatie, Zagreb – Musée Archéologique, Zagreb. *CVA. Croatie – Fasc. 1. Zagreb*, 2008.

VIKIĆ-BELANČIĆ – DAMEVSKI – KARDIANOU-MICHEL 2008 – VIKIĆ-BELANČIĆ, B. – V. DAMEVSKI (dopune i ažuriranje A. KARDIANOU-MICHEL). Grčke i južnoitalske vaze iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. Vases grecs et Italiotes du Musée Archéologique de Zagreb. *Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu. Musei Archaeologici Zagrabensis Catalogi et Monographiae* (Zagreb), 3, 2006 (2008).

SUMMARY

A RED-FIGURE RHYTON IN THE FORM OF A RAM'S HEAD FROM THE COLLECTION OF GREEK VASES OF THE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN ZAGREB

The Archaeological Museum in Zagreb has more than 1500 Greek vases. The bulk of these vases was purchased from the collection of Count Laval Nugent in 1894, until then kept in his castle at Trsat (Rijeka), and the Radovan family collection (Zagreb). Parts of the collection were published on various occasions, but an interesting fragment of a red-figure South Italian vessel from the Nugent collection was hitherto unpublished. Although it was often displayed in exhibitions, and is currently on display in the permanent exhibition of Greek vases, it has never been thoroughly studied and analysed. Herbert Hoffmann mentioned it on two occasions, classifying it as a curved rhyton or a rhyton with a head and vertical cup. He further compared it to the much better preserved specimen from Salerno, believing that both came from the same mould.

Margaret Miller from the Sydney University has recently shown an interest in this rhyton. She is preparing a book on representations of Persians in Greek art, with a special interest in representations on Attic red-figure vases. The red-figure rhyton from the Zagreb Archaeological museum did not escape her attention and she was interested in accuracy of the data published in Hoffmann's papers as well as in obtaining photographs of the damaged vessel.⁵ It was on Mrs. Miller's initiative that I started preparing this short paper on this unique rhyton in the Zagreb collection, in order to make future studies and analyses in her book easier.

The red-figure rhyton from the Zagreb Archaeological museum (Fig. 1–6) was catalogued under no. 1025 in the collection of Greek vases. A note on p. 62 states that the rhyton is from the Laval Nugent collection, purchased for the Museum in 1894. It is also stated that it came from Southern Italy, and its dimensions are: height 17.5 cm, length 17.7 cm, mouth diameter 6.2 cm. It was described as being in the form of a ram's head, its handle in the form of a loop is wide and has a wide groove on it, and that it has black varnished and was painted in red and black. Finally, the damage and crack on its neck (cup) is noted.

A study of the dimensions of the Zagreb rhyton showed some discrepancies in comparison with the data in the Museum inventory book. The complete height of the object, without the convex part of the missing base is 11.7 cm, its length, together with handle, is 18.4 (14.2 without the handle), while the diameter of the opening varies from 6.2 to 6.5 cm (inner diameter is ca. 5.6 cm). The autopsy further indicated that this is not, as previously suggested, especially with regards to function, a rhyton with pierced ending. This would mean that it was used as a pitcher and that the liquid was contained inside, rather than being poured through. It should also be emphasized that the rhyton's present form is due to its patient restoration, and that its several fragments were glued back together. It must be remembered that the upper part of the cup, originally in the form of a bell, wider in its upper and narrower in its lower section, is missing, together with the base that was, on the analogy with the Salerno specimen, of oval and convex form. According to a free estimate, based on the Salerno rhyton, approximately half of the upper part of the cup is missing, including the outwardly curved rim. The horizontally placed ram's head is a dominant feature of the Zagreb rhyton, as on other similar rhyta. Characteristic details – dark ears surrounded by ochre and vice versa, light ochre eyes surrounded by a darker shade, light horns spirally coiled around ears, wide mouth and a snout

5 I would like to express my gratitude to Margaret C. Miller for her advice and other help in writing this paper, especially for her help with references. I would also like to thank Susanne Ebbinghaus, the curator at the Harvard Art

Museum in Cambridge, for some additional help with certain details. Her opinions regarding these details were especially useful and important for my study.

with marked nostrils – are represented in protruding details, emphasized and clearly moulded by the use of marked contrasts. The head is, thus, two-coloured: the frontal part of the snout is varnished in black and precisely delineated from the rare part that imitates fur – short curls of a ram's fleece, light ochre in colour. The curly appearance of the fleece is emphasized by protruding dot-form bulges. The ram's neck – functioning also as the rhyton's neck – is also preserved; its lower side is placed vertically onto the base, which is not preserved. It is varnished in black, together with flat vertical handle with raised edges on the back side of the recipient. Between the head and its continuation – the vertical cup – a division is marked with two parallel lines. The surface damage and partially preserved painted ornamentation notwithstanding, it is still possible to discern the motif on the cup's surface: two reddish ochre figures are drawn on a black background. A lower part of a character is preserved on the left, a young man in Oriental clothes and shoes, with tight variegated trousers, turned towards the figure standing opposite. The lower part of his cloak that reached his thighs (that is, above the knees) is also preserved. On his left, near to the cup's centre, the lower part of a vertically folded drapery (?) is observable, reaching, it seems, to the ground. Certain differences exist between this figure and the similar figure from the Salerno rhyton: the young man on the latter, completely preserved, does not wear a long drapery. In his right hand he is holding an unfolded fan, probably also held by that in Zagreb. Another difference is that the young man on the Salerno rhyton is figured on the opposite, right side of the cup. Another figure is represented on the Zagreb rhyton, a woman wearing a long dress reaching to the floor, probably facing the character on the opposite side, judging by her posture. Three characters are represented on the Salerno cup: on the right, the young man in Oriental dress and an upright fan in his right hand and a lowered left hand; in the middle, an Oriental (Persian?) king on a throne is represented with his back turned towards the young man; he is facing another figure on the opposite, left side of the cup, a winged Nike pouring liquid from a kantharos in her right arm and holding a horn in her left hand that she is offering to the king, who, it seems, wishes to accept it. Thus the representations on the Salerno and Zagreb cups are not identical, but they are very similar. Instead of two fan-like palmettes surrounded by a circle on the back side of the Salerno cup, in this same place the Zagreb rhyton has a geometrical floral motif with stylized tendrils or a highly stylized palmette. A similar motif was present below the handle, as well as on both sides, on the Zagreb rhyton, although this part of the surface is severely damaged, while the Salerno cup has in these places the motif of palmettes, also depicted on the upper part of the cup.

Finally, I would like to emphasize that it is not easy to interpret the figural details of the painting on the Zagreb rhyton, especially because it is severely fragmented. However, a figure with Oriental characteristics is certainly recognizable, suggesting a connection with Persia, from where this type of rhyta originated in the first place. Hoffmann also emphasized the characteristic decoration of the »Persian class« of rhyta, with figures depicted between the animal's (ram's) ears, flanked on both sides with palmettes. These Attic rhyta are directly connected to the Apulian 4th c. BC rhyta. He further believes that numerous rhyta of this type were imported to Apulia, and that local craftsmen made replicas of these imported Attic originals. The moulds circulated for decades and new ones were similar to the earlier ones. The date of manufacture of this cup was probably in the early 4th c. BC, as suggested by K. Schefold, perhaps even late 5th c., an alternative proposition suggested by H. Hoffmann on several occasions.

Rukopis primljen: 14. XII. 2011.
Rukopis prihvaćen: 14. XII. 2011.

Sl. 1/Fig. 1

Sl. 2/Fig. 2

Sl. 3/Fig. 3

Sl. 4/Fig. 4

Sl. 5/Fig. 5

Sl. 6/Fig. 6